

HER ŞEY MERV'DE BAŞLADI TÜRKiSTAN'DAN ANADOLU'YA MATEMATİK BİLİMLERİ TAKRİR, FELSEFİ BİLİMLERİ TAHKİK ETMEK

*Sinan YILMAZ**

Konya Büyükşehir Belediyesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen şehir konferansları çerçevesinde İstanbul Medeniyet Üniversitesinden Sayın Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU 11 Mart 2017 tarihinde “*Her Şey Merv’de Başladı Türkistan’dan Anadolu’ya Matematik Bilimleri Takrir, Felsefi Bilimleri Tahkik Etmek*” başlıklı bir konferans gerçekleştirdi.

Fazlıoğlu geçmişimize yönelik bir takım sorular çerçevesinde bir sunum yaptı. Sunumda şu sorular gündeme geldi. Soru ve sorunlarla karşılaştıklarında atalarımız nasıl bir tepki gösterdiler? Refleksleri ne idi? Bu soruları nasıl kavramlaştırdılar? Ne tür yargılara vardılar? Ne tür yerlerde kullandılar? Ne tür çözümler geliştirdiler? Fazlıoğlu’na göre geçmiştekilerin bu sorulara yönelik yaklaşımlarını yakalayabilirsek bugün yeniden üretebilme becerisini gösterebiliriz.

Fazlıoğlu herhangi bir medeniyet okuması yaparken üç temel kavramın dikkate alınması gerektiğini söyler:

- ◆ Hayat görüşü
- ◆ Dünya resmi
- ◆ Dünya tasavvuru

Fazlıoğlu’na göre İslâm, sadece basit anlamda bir itikâdî sistem ya da basit anlamda bir din değildir. İslâm aynı zamanda itikâd ilkelerini bir hayat görüşüne dönüştüren, bir metafiziğe dönüştüren, bir medeniyet öznesine dönüştüren bir dindir. Bunu önemli görür çünkü Yahudilik bunu yapamamıştır. Fazlıoğlu, konuşmasına şu satırlara vurgu yaparak devam etmiştir: “Yahudilikte

* Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

itikâdî bir sistem vardı fakat 1200'lere kadar sahip olduğu itikâdî ilkeleri bir sisteme dönüştüremedi. Hristiyanlık bunu denemeye kalktı dağıldı. Ama İslâm hayat görüşü ilkelerini tarihte ilk defa metafiziğe dönüştüren ve bu metafizikten hareket ederek mevcut dünya resimleriyle entegre olarak farklı dünya tasavvurları üretip, tüm insanlığı belirleyen bir medeniyet inşa etti. Dolayısıyla İslâm sadece bir itikâdî sistem değil aynı zamanda bir hayat görüşü, bir tür aksiyomatik yapı, bir tür metafizik çanaktır. Hayatı bir okyanus gibi düşünürsek suyun üzerinde durulmaz. Suyun üzerinde durmak için sert bir cisme ihtiyacımız vardır. Dolayısıyla aksiyomatik sistemler ya da metafizik çanaklar bizim bu hayat dediğimiz okyanusta üzerine basacağımız en temel zemini oluştururlar. Olaylara bu zemin içerisinde bakarız.”

Fazlıoğlu'na göre İslam metafiziğinin üç temel ilkesi vardır:

1. Tevhid; bizim düşüncemizin ilkesidir. İtikâdımıza karşılık gelir.
2. Adalet; eylemlerimizin ilkesidir. Nazariyatımıza karşılık gelir.
3. Muhabbet; davranışımızın ilkesidir. İrfanımıza karşılık gelir.

Tevhid İslâm'dan önce bütün peygamber gönderilmiş kavimlerin dinlerinde var ama tevhid inancını aklın ilkesi haline dönüştüren İslâm dinidir. Yahudi kelamı İbn Rüşd'ün talebesi olan İbn Meymun (Ö. 1190) ile başlar. Hristiyan kelamı ise 1200'lerden sonra Aquinalı Thomas (Ö. 1274) gibi kişilerle ortaya çıkmıştır. Fazlıoğlu'na göre bu dinler İslâm'ın tecrübesinden hareket ederek kelamını kurabilmişlerdir.

Fazlıoğlu, İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde “orta dünyada” kadim kültürlerle ait inanılmaz bir bilgi birikiminin olduğunu ve bu bilgi birikimiyle hesaplaşmanın kolay olmadığını ifade eder. İslâm bunlarla yüzleştiği zaman, Müslümanların bir başarısı var, bir risk göze almışlardır. Bu risk farklı kültürlerle yüzleşme riskidir. Müslümanlar önce kendi hayat görüşlerini formüle etmişlerdir. Fazlıoğlu'na göre tercüme hareketleri başlamadan önce, Kûfe ve Basra'da Müslümanlar şunları gerçekleştiriyorlar:

1. Dil bilimlerini kuruyorlar.
2. Usûl-i fikhî kuruyorlar.
3. Fûru-ı fikhî kuruyorlar.
4. İtikad ve kelamı kuruyorlar.
5. Meğâzi ve siyer bilimlerini kuruyorlar.

Her Şey Merv'de Başladı...

Fazlıoğlu sözlerine şu satırlarla devam etmiştir: “Özellikle usûl-i fıkıh İslam hayat görüşünün omurgasıdır. Çünkü algoritmik düşünceyi temsil eder. Algoritmik düşünce girdiler yani değişkenler, süreçler yani işlemler ve sonuçlar ve bunların denetlenmesi ve bunların tekrar edilebilirliğine dayalı düşünce tarzına denir. Bu, usûl-i fıkıhın yöntemidir. Usûl-i fıkıh formel bir düşünme biçimidir. Bu açıdan Müslümanlar Basra ve Kûfe’de Hz. Ali’nin, Hz. Ömer’in ve Abdullah bin Mesut’un düşüncesini sentezleyerek bir algoritmik düşünceyi inşa etmek için, “akıl” kelimesini “sır” kelimesinin zıttı olarak kullandılar. Yani hesabı verilemeyen, açıklanamayan, temellendirilemeyen mistik unsurlara karşı akıl kavramını kullandılar. Çünkü İslâm’ın tevhid ilkesinin gereği olarak evrende zaman-mekân dâhilinde beşer tarafından idrak edilemeyecek hiçbir unsur olamaz. Tevhid sadece Yüce Allah’ı zaman ve mekân üstü kabul eder. O’nun dışındaki her şey tanımlanabilir, açıklanabilir, sınırlandırılabilir bir özellik göstermek zorundadır.”

Fazlıoğlu’na göre bu süreci Müslümanlar Bağdat’a gelinceye kadar üç kavramla götürmüşlerdir.

1. Önce yayıldıkları coğrafyayı *tevarüs* etmişlerdir.
2. Sonra *temellük* etmişlerdir.
3. Sonra *temessül* etmiş, özümsemişlerdir.

Sonrasında tercüme ve telif yapmaya başlamışlardır. Ancak Fazlıoğlu yaygın bir yanılgıya dikkat çekerek, Batı oryantlizminin iddia ettiği gibi İslâm medeniyetinde düşünme ve kültür faaliyetinin tercümelerle başlamadığını söyler. Ona göre bu büyük bir yalandır. Hiçbir medeniyette tercüme bir şey başlatmaz. Tercümeler ancak yolda olan bir düşünce hareketini beslemek için yapılır. Müslümanlar zaten kendi güzergâhlarını kurmuşlardı, yola çıkmışlardı. İhtiyaçları hâsıl olduğu için tercümeleri yaptılar. Bakıldığı zaman yapılan tercümelerde bir tane uyduruk eser yok, hepsi dönemin en önemli eserleridir. Ayrıca tercüme için dilin önemine de dikkat çeken Fazlıoğlu, bu eserlerin önemli ya da önemsiz olduğunu anlamak için dilin çok gelişmiş olmasının gerekliliğine vurgu yapar. Yani sadece bu eserleri anlamak yetmez. Aynı zamanda bunları kendi dilinize aktarmak için dilinizin gelişmiş olması lazım. Dolayısıyla oryantlistlerin iddia ettikleri gibi tercümelerle bu iş başlamamıştır.

Fazlıoğlu, İslam medeniyetinin en büyük başarılarından biri olarak Akdeniz medeniyet havzasını genişletmesi olarak görür. İslâm

Çin'den Endülüs'e kadar tüm Akdeniz medeniyetinin havzasını genişletmiştir. İran ve Orta Asya'yı Batı medeniyetine dâhil etmiştir. Tüm bu kültürü tek bir masada toplamış, mukayese etmiş ve tashih etmiştir. Ona göre bu medeniyet aynı zamanda bir ihya hareketidir. Kendisi sözlerine şöyle devam eder: "İslâm zannedildiği gibi canlı medeniyetlerle temas kurmamıştır. Ölü medeniyetlerle, birikimlerle muhatap olmuş ve bunları diriltmiştir. Bunlara karşı bir ihya, tashih, inşa ve mukayese hareketidir. Bu hayat görüşüne mensup insanlar, bu dünya resimlerini farklı şekillerde ele aldılar. Örneğin kimisi Aristotelesçi sistemle entegre etti, kimisi Platoncu sistemle entegre etti ve farklı dünya tasavvurları ortaya çıktılar. Bu noktada İbn Sînâ ile Gazzâlî'nin hayat görüşü arasında hiçbir fark yoktur. Bu bize atılmış çok büyük kazıklardan biridir. İbn Sînâ Hanefî kadısıdır, Maturidî'dir ve fetva verir. Hayat görüşü açısından hiçbir fark yoktur. Ama mevcut dünya resimlerini bu hayat görüşlerine entegre etmeleriyle farklı dünya tasavvurları inşa etmişlerdir. Zaten İslam medeniyeti tek biçimciliği reddeden bir medeniyettir. Hakikat tektir fakat hakikat çok anlamlıdır, çok katmanlıdır. Dolayısıyla bu hakikatin idraki de farklı olacaktır. Tek biçimcilik Adorno'nun tabiriyle 'aydınlanmanın insanlığa yaptığı en büyük kötülüktür.' Tek bir biçim, tek bir sistem, her konuda tek bir bakış açısı İslâm medeniyetinin reddettiği bir şeydir."

İnşa döneminde Müslümanlar kadim kültürleri alıp kendi hayat görüşleriyle farklı entegrasyonlar kurup farklı dünya tasavvurları ürettiler. Fazlıoğlu bu dönemde üç büyük sistemin kurulduğunu söyler:

1. İbni Sînâ'nın kurduğu sistem.
2. Birûni'nin kurduğu matematiksel sistem.
3. Kahire'de İbn-i Heysem'in kurduğu sentez bir sistem.

Ona göre bu sistemler İslâm medeniyetinin inşa döneminde ulaştığı en son noktadır. Bu sistemler belli noktalarda inşa döneminin sınırlarını göstermektedir.

İslâm medeniyetinin 1040'a geldiğinde büyük bir politik krizle karşı karşıya kaldığının altını çizen Fazlıoğlu, Gaznelilerin kurduğu devleti saymazsak İslâm medeniyetinin bu dönemde küçüldüğünü ifade eder. Siyasal ve düşünsel parçalanmaların büyük bir patlak verdiği bu dönemde, her şehirde neredeyse bir fıkıh mezhebi ortaya çıkmıştır. Tam da böyle bir ortamda Selçukluların

Her Şey Merv'de Başladı...

tarikh sahnesine çıktığını söyleyen Fazlıoğlu, bu devletin önemini bir Arap milliyetçisi olan Hasan İbrahim Hasan'ın sözleriyle aktarır: "Selçuklular olmasaydı bugün İslâm, Arap dünyasına sıkışmış bir mahalli kültür olarak kalırdı."

Merkezi devlet fikrinin Selçukluların İslâm dünyasına bir hediyesi olduğunu belirten Fazlıoğlu, bu noktada siyasetin önceliği ve önemine özellikle vurgu yapar. Ona göre siyaset önemlidir çünkü siyasetin olmadığı yerde adalet ve hukuk olmaz. Hukuk olmayan bir yerde öngörülebilir bir hayat olmaz. Öngörülebilir bir hayat olmayan yerde hiç kimse bir iş yapamaz. Hukuk yani fıkıh her şeyden öncedir. Kendisi Gazzâlî'ye ait "Eman olmayan yerde iman olmaz" şeklindeki sözlerle siyasetin önemine vurgu yapar ve ölüm korkusu, gelecek kaygısı olan bir yerde insanın imanıyla tefekkür edecek bir vaktinin olmayacağını altını çizerek. Onun için öngörülebilir bir hayatın asgari şartı hukuktur.

Devlet sistemini kurup hukuk sistemini oluşturduktan sonra sıra İslâm dünyasının zihni birliğini sağlamaya gelmiştir. Akılların parçalanmışlığı nasıl giderilecek? Fazlıoğlu, bu noktada üç operasyon yapıldığına işaret eder: Tahkik, tahrir, talim.

Ancak öncesinde kavramları ele almanın gerekliliğine vurgu yapar. Ona göre kavramlarla düşünmeyen bir kültür olgu ve olaylara nazar edemez. Nazariyyeti olmayan bir kültür de olgu ve olayları bilemez, anlam veremez ve meşruiyet sağlayamaz. Fazlıoğlu beş önemli kavram tespit eder: Tahkik, takrir, takrib, tahrir, tetkik. Ayrıca İslâm medeniyetinin ilk dört yüz yılda, özellikle Gazzâlî'den sonra bittiği şeklindeki İngiliz propagandasını bırakmamız gerektiğini söyler ve şu ifadeleriyle bir takım tespit ve önerilerde bulunur: "Öncelikle öğrenmemiz gereken şey dil ve mantıktır. Türkçeyi iyi kullanmayı ve kavramlarla düşünmeyi öğrenmemiz lazım. Günlük dille olmaz bu. Her ne kadar klasik mantık çok önemli olsa da burada mantıktan kastettiğimiz bu değildir. Düşünme nedir? Tefekkür nedir? Nasıl düşünülür? Tanım nasıl yapılır? Önerme nasıl kurulur? Çıkarım nasıl yapılır? Tabi ki bütün bunları yaparken gönül yürütmeyi de unutmamamız gerekir. Akıl yürütmeyi öğretirken gönül yürütmeyi de öğretmemiz lazım insanlara. Örneğin Cengizhan, Hitler gibi kimseler çok akıllı insanlardı fakat irfanları yoktu. Dolayısıyla ikisini öğretmemiz lazım ama akıl yürütmeyi bilmeden gönül yürütmeye geçemeyiz. Usûl olması lazım. Düşünmeyi öğrenmek itikat, iman kadar önemlidir. Lafızların içi boş olmamalıdır. Aynı şekilde din

dilinin de hayatta bir karşılığı olmalı. Gaz vermekle olmaz. İnsanların değişmesinin sebebi de budur. İnsanlar ahlaksız oldukları için değişmiyorlar. Sahip oldukları dil olgu ve olayları konuşmaya yetmiyor ve o dili terk ediyorlar. Örneğin ülkemizde adaletle ilgili tek bir kitap yok. Adalet nedir? Osmanlı bu anlamda küçümsenir. Oysaki iki bin tane siyasetname var o döneme ait! Şiiri terk ettik kelimelere sığmıyoruz. Kelimelerin çatısı bu kadar dayanıyor. Nesneyi terk ettik ve nesneyle yüzleşmeye korkuyoruz. Sadece fiziksel nesne değil, matematiksel, tarihsel her türlü nesneyi terk ettik. Bunlarla yüzleşemiyoruz. Nesne ve resimler değişti. Biz hala eski resimlerle ve o resimlere ilişkin yorumlarla iş görmeye çalışıyoruz. Onun için terimleri çok ciddiye almamız gerekiyor.”

Fazlıoğlu önemli gördüğü beş kavramı şu şekilde açıklar;

Tahkik; herhangi bir sorunu delilleriyle düşündürmektir. Gerekçeleriyle birlikte ispat edebilmektir.

Takrir; deliller arası tutarlılığı gözeterek düşündürmektir.

Takrib; delillerle sonuç arasındaki tutarlı ilişkiyi gözeterek düşündürmektir.

Tahrir; herhangi bir düşünme faaliyetinde konunun esasından olmayan zevaidi atarak düşündürmektir.

Tetkik; en üst seviyedir. Delillendirmenin delillendirmesini yaparak düşündürmektir. Yani nasıl delillendirme yapıyoruz formel anlamda.

Ona göre Merv’de yapılan budur. Bu beş madde formüle edilmiştir. Fazlıoğlu Merv’in özelliğini istikrar olarak belirler. Çünkü orada Sultan Sencer 65 yıla yakın hükümdarlık yapmış ve dönemin 60’a yakın birinci sınıf matematikçileri, en büyük filozofları, fizikçileri, astronomicileri hepsi Merv’de Sultan Sencer’in etrafında toplanmıştır. Fazlıoğlu bu istikrar döneminde Selçuklu entelektüellerinin siyasette yapılarına benzer şekilde, İslam medeniyetine çekidüzen verdiklerini ifade eder. Onlar bu beş kavramı kullanarak üç basamakta düzenlemeyi yapmışlardır. Fazlıoğlu birinci basamağı tahkik olarak belirler. Buna göre;

Tahkik felsefi ilimlere yapılan bir operasyondur. Yani Akdeniz dünyasında üretilmiş tüm felsefi külliyatı gözden geçirip yeniden telif etmişlerdir. Tarihte ilk defa doktrinel felsefe terk edilip perspektif

Her Şey Merv'de Başladı...

felsefeye geçilmiştir. Perspektif realizm yaklaşımını geliştirmişlerdir. Fazlıoğlu bu dönemde tarihsel epistemoloji çalışmalarının da yapıldığını ifade eder. Böylece bilgi tarihselleştirilmiş, beşerileştirilmiştir.

Fazlıoğlu İslâm filozoflarının ilk defa tarihte Yunanî tarzda felsefenin dışında, farklı felsefe yapabilme imkânının olduğunu gösterdiklerini tespit eder. Hocamızın Gazzâlî ile ilgili tespitleri dikkate değerdir: “Gazzâlî İslâm medeniyetini Yunanlaşmaktan, Farslaşmaktan, Araplaşmaktan Türkleşmekten kurtarmıştır. İslâm medeniyetinin metafizik ilkelerini dikkate alarak yeni bir sentez, yeni bir dünya tasavvuru oluşturmaya çalışmıştır. ‘Modern felsefi düşünce’ Gazzâlî ile başlar. Ne demek bu? Felsefe doktrinel bir sistem değildir. Bir düşünce biçimidir. Aristoteles nasıl bir felsefe yapmışsa ben de aynı şekilde başka bir felsefe yapabilirim. İlk defa tarihte doktrinel felsefe terk edilip perspektif felsefeye geçilmiştir. Bu, hakikatin tek biçimli mutlak idrakinin yanında perspektif realizm denilen bir yaklaşımı da geliştirmiştir. Perspektif realizm İslâm medeniyetinde farklı düşünme biçimlerinin önünü açmıştır. İslam medeniyetinde üç büyük okul hep bu tarihten sonra ortaya çıkmıştır. Biri Yeni Eşârilik dediğimiz Râzî Okulu, diğeri Şehabeddin Sühreverdî'nin kurduğu İşrakilik Okulu, bir diğeri de İbn Arabî'nin kurduğu İrfani Okul.”

Fazlıoğlu Yunanî tarzda felsefe yapmamanın felsefe yapmamak anlamına gelmediğinin altını çizer. Ona göre Gazzâlî'nin yaptığı da budur. Yani Gazzâlî bir çeşit felsefeyi eleştirmiştir, aklı ya da düşünceyi eleştirmemiştir. Örneğin modern bilim Aristoteles'i yıkarak kurulmuştur. Dolayısıyla biz de İbn Sînâ düşüncesini eleştirebiliriz bu durum gayet normaldir.

Ona göre tahkik burhanın üstünde bir yöntemdir. Yani bir şeyi sadece ispatlamak, temellendirmek yetmez. Muhtemel tüm itirazları da dikkate alıp cevap vermek gerekir. Tahkik yöntemi muhtemel tüm itirazları cevaplandırmayı şart koşar.

Fazlıoğlu'nun belirlediği ikinci yöntem tahrir yöntemidir. Bu yöntem matematik bilimlere uygulanır. Tüm Akdeniz medeniyetinde üretilmiş matematikle ilgili aritmetik, sayılar teorisi, geometri, astronomi, optik, mekanik ilimleri yani klasik dönemde bu bilimin altına giren bütün dallar tespit edilip edisyonları yapılmış ve yeniden gözden geçirilmiştir. Dil birliğinin sağlanması, ispatlarının yeniden

yapılması, yanlışların düzeltilmesi gibi faaliyetlerin hepsi Merv’de yapılmıştır. Ona göre matematik bilimleri ile ilgili otorite artık bu çalışmalar olmuştur. Bundan önce Bağdat’ta yazılmış kitaplar artık kullanılmamaya başlanmıştır.

Fazlıoğlu tahkik ve tahrir yapıldıktan sonra bunların kamusallaşmasının önemine değinir. Kamusallaşması için de tek bir yöntem var onu eğitime sokmak gerekir. Dolayısıyla hocamızın belirlediği üçüncü yöntem talim yöntemidir.

Ona göre Selçukluların en büyük başarısı bilgiyi kontrol etmeleridir. Müslüman toplumlarda ortak bir akıl, ortak bir dil ve ortak bir vicdanın yaratılması için bunu gerekli gören Fazlıoğlu büyük bir tehlikeye de işaret eder. Bu tehlike bilginin özerkliğinin bitmesi tehlikesidir. Medreseler kurulduğu zaman ulema yürüyüş yapmıştır. Fazlıoğlu tarihte ilk defa “ilim öldü” diye ulema tarafından yapılan yürüyüşün bu olduğunu söyler.

Fazlıoğlu’na göre devlet bunu şu şekilde çözüyor:

1. Vakıf kurumları kurularak medreselerin mali sistemi özerkleştiriliyor.
2. Zihni özerklik için de tarihte ilk defa ders kitabı yazma projesi geliştiriliyor.

Ders kitabının yazılma gerekçelerinin, ulema sınıfının özerkliğini sağlamak ve metin-hoca-öğrenci arasına üçüncü kişilerin girmesini engellemek olduğunu söyleyen Fazlıoğlu, bu metinlerin bilinçli olarak kapalı yazıldığını ve hocasız anlaşılamayacağını ifade eder. Böylece ilk defa Merv’de ulema sınıfı diye bir sınıf yükselmiş ve yeni bir dil geliştirilmiştir. Bu dil formelleştirilmiş, biçimselleştirilmiş, mantıklaştırılmış Arapçadır. Fazlıoğlu’na göre bu Arapça, Arap dili şeklinde anlaşılmalıdır. Bunun sebebi;

1. Ulema sınıfının kendi sınıf mensubiyetini korumak istemesi,
2. Kamusal fikri tartışmaların bitmesidir.

Bu ders kitaplarının Merv’de üretildiğini ifade eden Fazlıoğlu, son olarak şu tespitlerde bulunmuştur: “İlk defa medresenin müfredatına matematik bilimler ve felsefi bilimler girmiştir. Çünkü teorik bilgiyi hiçbir zaman belli bir fırkaya ya da mezhebe göre ayırmamışlardır. Medreselere yerleştirilen bu sistem âlimler tarafından önce İran’a sonra Suriye’ye sonra da Osmanlı coğrafyasına getirilmiştir. Böylece medreseler vasıtasıyla bilgi yaygınlaşınca

Her Şey Merv'de Başladı...

tarihte ilk defa tahsilli bir sınıf ortaya çıkmıştır. Eskiden âlimler ve cahiller vardı. Artık İslâm dünyasında ortak bir “bilim paradigması” kurulmuştur. Talim yöntemiyle herhangi bir ekol öğretilmemiştir, bilakis ilim kavramının altındaki tüm birikim öğretilmiştir. 1150’den itibaren Mervli âlimler bunu Anadolu’ya taşımaya başlamışlardır. Bu yöntem Konya’daki âlimlerle birlikte Anadolu’da kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Merv’den Anadolu’ya çok güçlü bir hat kurulmuştur.”

Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU Konferansı

